

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ
ФЕДЬКОВИЧА**

С.Е. Остапов, С.П. Євсеєв, О.Г. Король

КІБЕРБЕЗПЕКА : СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ

Навчальний посібник

«Новий Світ-2000»
Львів
2020

УДК 004.056.5(076.5)

**Рекомендовано до видання рішенням вченої ради
Харківського національного економічного університету**

Рецензенти:

Дудикевич В.Б. докт. техн. наук, професор, зав. кафедри захисту інформації
Національного університету "Львівська політехніка";

Поморова О.В. докт. техн. наук, професор, зав. кафедри системного
програмування Хмельницького національного університету;

Виклюк Я.І. докт. техн. наук, проректор з наукової роботи та міжна-родних
зв'язків ПВНЗ "Буковинський університет".

Автори: доктор фізико-математичних наук, професор С.Е. Остапов (вступ, розділи 1 – 3, 8, 9); доктор технічних наук, старший науковий співробітник С.П. Євсєєв (розділи 4, 5, 7, 10); кандидат технічних наук О.Г. Король (розділи 6, 11 – 13).

Кібербезпека : сучасні технології захисту. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. / С. Е. Остапов, С. П. Євсєєв, О.Г. Король. – Львів: «Новий Світ- 2000», 2020 . – 678 с.

У пропонованому виданні викладені основи сучасного захисту інформації в комп'ютерних системах, не пов'язаних з державною таємницею. Посібник складається з теоретичного матеріалу та лабораторного практикуму. У теоретичній частині висвітлено основні поняття й подані визначення, які стосуються захисту інформації, формування політики безпеки. Розглянуто критерії оцінки захищеності комп'ютерних систем, основи криптографічного захисту інформації, захист інформації від несанкціонованого доступу в сучасних операційних системах, описано комплексні системи захисту в корпоративних інформаційних системах.

Для студентів, які навчаються за галуззю 12 – «Інформаційні технології» всіх форм навчання, інших спеціальностей, де вивчається цикл дисциплін захисту інформації, а також для самостійного опанування його основами.

ISBN 978-617-7519-44-6

© Остапов С.Е., Євсєєв С.П., Король О.Г., 2020

© ЧНУ ім. Ю.Федьковича, 2020

© «Новий Світ-2000, ФОП Піча С.В., 2020

ЗМІСТ

Вступ	7
Розділ 1. Огляд безпеки системи	9
1.1. Основні поняття	9
1.2. Захист інформації та його головні завдання	10
1.3. Поняття про інформацію з обмеженим доступом	17
1.4. Структура політики безпеки та її основні частини	18
1.5. Життєвий цикл розробки систем безпеки	23
Розділ 2. Механізми і політики розмежування прав доступу	33
2.1. TCSEC («Оранжева книга») – перший стандарт у галузі оцінки захищеності комп'ютерних систем	33
2.2. CommonCriteria («Загальні критерії») – європейський стандарт у галузі оцінки захищеності комп'ютерних систем	36
2.3. НД ТЗІ 2.5-004-99 «Критерії оцінки захищеності інформації у комп'ютерних системах від несанкціонованого доступу»	47
Розділ 3. Шифрування даних	52
3.1. Основні поняття праці К.Шеннона «Теорія зв'язку в секретних системах»	53
3.2. Симетричні, асиметричні та комбіновані криптосистеми. Їх переваги та недоліки	58
3.3. Основні вимоги до сучасних криптосистем	66
3.4. Сітка Х.Фейстеля, її переваги та недоліки	67
3.5. Класифікація сучасних криптосистем	73
3.6. Математичні основи асиметричної криптографії	79
Розділ 4. Алгоритми із секретним ключем	83
4.1. DES (Data Encryption Standard) – стандарт шифрування даних США 1977 року	83
4.2. Основні модифікації DES (3DES, DESX)	93
4.3. Алгоритм криптографічного перетворення ГОСТ 28147-89	96
4.4. Алгоритм Rijndael	99
4.5. Інші відомі блокові шифри	107
4.6. Огляд алгоритмів українського конкурсу на сертифікований симетричний криптоалгоритм	119
4.7. Основні режими роботи симетричних алгоритмів (ECB, CBC, CFB, OFB, режим генерування імітовставки)	138

4.8. Сучасні потокові шифри, їх переваги та недоліки	153
Розділ 5. Алгоритми з публічним ключем	160
5.1. Алгоритм RSA, його криптостійкість і швидкість роботи	160
5.2. Алгоритм Ель Гамала, його безпека та криптостійкість	168
Розділ 6. Протоколи автентифікації	171
6.1. Поняття про хешувальні алгоритми, їх призначення, вимоги до них	171
6.2. Алгоритми сімейства MD	192
6.3. Алгоритми SHA-1, SHA-2	202
6.4. Огляд алгоритмів хешування конкурсу SHA-3	208
Розділ 7. Цифрові підписи	229
7.1. Поняття про цифровий підпис (на прикладі RSA), вимоги до нього	229
7.2. Основні алгоритми електронного цифрового підпису	231
7.3. Федеральний стандарт цифрового підпису DSA	261
7.4. Стандарти ЕЦП ГОСТ Р 34.10-94 та ГОСТ Р 34.10-2001	263
7.5. Український алгоритм ЕЦП ДСТУ 4145	266
Розділ 8. Основні види атак, принципи криптоаналізу	281
8.1. Класифікація атак на симетричні криптоалгоритми	283
8.2. Класифікація атак на асиметричні криптоалгоритми	284
8.3. Диференціальний криптоаналіз	288
8.4. Лінійний криптоаналіз	291
Розділ 9. Основні напрямки розвитку сучасної криптографії	293
9.1. Нові асиметричні алгоритми на основі еліптичних кривих	293
9.2. Проблеми генерування випадкових та псевдовипадкових послідовностей	298
Розділ 10. Механізми та протоколи керування ключами в інфраструктурах публічних ключів інформаційної системи	306
10.1. Основні положення керування ключами. Життєвий цикл криптографічного ключа	306
10.2. Керування ключами на основі симетричних методів	325
10.3. Керування ключами на основі асиметричних методів	329
10.4. Безпека керування ключами	333
10.5. Структура та призначення Інфраструктури публічних ключів	335
Розділ 11. Методи та пристрої забезпечення інформаційної безпеки	369

Технології захисту інформації

11.1. Основні принципи захисту інформації при підключені до мережі Інтернет	369
11.2. Захист інформації за допомогою міжмережевих екранів	380
11.3. Захист інформації на мережевому рівні	383
Розділ 12. Моделі захисту. Захист пам'яті	397
12.1. Аналіз умов функціонування та загроз інформації в комп'ютерних системах і мережах	397
12.2. Побудова моделі загроз у сучасних КСМ	402
12.3. Побудова моделі порушника в сучасних КСМ	404
12.4. Організація захисту пам'яті в ПК	410
12.5. Засоби захисту пам'яті персонального комп'ютера	415
Розділ 13. Використання паролів і механізмів контролю за доступом	429
13.1. Формальні моделі доступу. Дискреційний та мандатний доступ до інформації	429
13.2. Аналіз захищеності сучасних операційних систем	435
13.3. Підсистема захисту в ОС Windows	436
13.4. Порівняння архітектури Windows та Linux	454
Лабораторний практикум.....	466
Лабораторні роботи базового рівня	468
Лабораторна робота № 1	469
Лабораторна робота № 2	510
Лабораторна робота № 3	537
Лабораторна робота № 4	548
Лабораторна робота № 5	558
Лабораторна робота № 6	563
Лабораторна робота № 7	569
Лабораторна робота № 8	572
Лабораторна робота № 9	578
Лабораторна робота № 10	584
Лабораторні роботи середнього рівня.....	591
Лабораторна робота №11	592
Лабораторна робота №12	603
Лабораторна робота №13	610
Лабораторна робота №14	615
Лабораторна робота №15	618

Технології захисту інформації

Лабораторна робота №16	628
Лабораторна робота №17	633
Лабораторна робота №18	636
Лабораторна робота №19	638
Лабораторні роботи підвищеного рівня	641
Лабораторна робота №20	642
Лабораторна робота №21	647
Лабораторна робота №22	651
Лабораторна робота №23	654
Лабораторна робота №24	664
Лабораторна робота №25	669
Список використаної літератури	673

ВСТУП

Захист інформації перетворюється сьогодні на одну з найактуальніших задач унаслідок надзвичайно широкого розповсюдження як власне різноманітних систем обробки інформації, так і розширення локальних та глобальних комп'ютерних мереж, якими передається величезний обсяг інформації державного, військового, комерційного, приватного характеру, власники якої часто були категорично проти ознайомлення з нею сторонніх осіб. Проблема набула особливої гостроти після прийняття урядом України закону про захист персональних даних, який зобов'язує зберігати та передавати персональні дані працівників лише в захищеному вигляді.

Не менш важливим завданням вважається широке впровадження інформаційних технологій у різні сфери людської діяльності в Україні: стрімке зростання обігу пластикових карток, уведення електронних паспортів та медичних карт, студентських квитків та залікових книжок. Зрештою, дедалі більше державних установ і приватних підприємств переходять на електронний документообіг, який до того ж вимагає юридичної чинності підписів фізичних або юридичних осіб. Розповсюдження таких технологій також, безперечно, вимагає добре поставленого захисту інформації.

Усі ці та багато інших задач покликані розв'язувати різноманітні технології захисту інформації.

Навчальний посібник, що пропонується читачеві, містить систематичний опис основ захисту інформації. Він складається зі вступу, тринадцяти розділів і лабораторного практикуму.

Перший розділ присвячено основним поняттям та визначенням курсу захисту інформації. Тут висвітлено властивості інформації, розглянуто захист інформації як галузь людської діяльності та його основні завдання, подано класифікацію основних загроз для інформації та їх джерел.

У другому розділі вивчаються основні поняття політики інформаційної безпеки, аналізуються моделі загроз і модель порушника, подано методика оцінки ризиків підприємства.

Розділи з третього по дев'ятий містять основи криптографічного захисту інформації, де розглядається симетрична й асиметрична криптографія, хешувальні алгоритми та електронний цифровий підпис,

елементи криптоаналізу, основні напрямки розвитку сучасної криптографії.

У наступних розділах описані механізми та протоколи керування криптографічними ключами, методи та пристрої забезпечення безпеки, а також моделі захисту й використання механізмів контролю доступу.

Вивчення навчальних дисциплін циклу захисту інформації дозволить студентам, що навчаються за галуззю знань 12 - "Інформаційні технології" усіх форм навчання, оволодіти знаннями та вміннями, які створять теоретичне та практичне підґрунтя для отримання компетенцій із проведення аналізу загроз, що виникають при зберіганні, обробці та передаванні інформації; побудові систем захисту з використанням методів традиційної криптографії; демонструвати здатність критично вивчати, аналізувати й оцінювати з різних точок зору: технології, методи та процедури для проектних робіт, пов'язаних з розробкою профілю безпеки, давати порівняльну характеристику різних варіантів застосування механізмів та протоколів захисту інформації в комп'ютерних системах, забезпечувати обґрунтований підбір програмно-апаратних та програмних засобів для забезпечення необхідного рівня захисту інформації, проводити аналіз ефективності технічних рішень щодо забезпечення захисту інформації в інформаційних системах.

Навчальний посібник узагальнює окремі методичні розробки з навчальних дисциплін "Захист інформації в інформаційних системах", "Технології захисту інформації", "Безпека програм та даних" і містить систематизований навчальний матеріал у галузі інформаційної безпеки для вивчення теоретичного матеріалу та набуття практичних навичок як самостійно, так і під керівництвом викладача.

Книга призначена для студентів, які навчаються у вищих навчальних закладах за спеціальностями: 121 – "Інженерія програмного забезпечення", 123 – "Комп'ютерна інженерія" та 122 – "Комп'ютерні науки", а також може бути корисною для усіх інших спеціальностей та освітньо-професійних програм, в межах яких викладаються дисципліни, пов'язані з інформаційною безпекою. Звичайно, корисною ця книга буде й особам, що займаються освітою самостійно.

Розділ 1. Огляд безпеки системи

1.1. Основні поняття

Вже давно інформація стала загальнолюдським надбанням, однак досі не існує загальнонаукового визначення цього поняття. З точки зору різних галузей науки, це поняття набуває різних специфічних ознак. Вікіпедія, наприклад, дає таке тлумачення інформації [1-2]: **інформація** – це відомості про щось незалежно від форми їх подання. Сучасна наука розглядає два типи інформації: об'єктивна – властивості матеріальних об'єктів та явищ, які передаються іншим об'єктам і відображаються в їхній структурі; та суб'єктивна, яка відображає зміст об'єктивної інформації, сформована свідомістю людини за допомогою слів, образів і відчуттів та зафіксована на будь-якому матеріальному носіїві. У побутовому розумінні інформація – це відомості про оточуючий світ і процеси, що в ньому відбуваються, які сприймаються людиною або спеціальним пристроєм.

До захисту інформації найближчими, на наш погляд, такі визначення інформації.

За Клодом Шенноном: *інформація* – це відомості, за допомогою яких усувається невизначеність, що існувала у споживача до їх отримання [45].

За В.М. Глушковым, *інформація* – міра неоднорідності розподілу матерії та енергії у просторі та часі, міра змін, якими супроводжуються всі процеси, що протікають у світі [4].

Згідно з визначенням, яке надає ЮНЕСКО, *інформація* – універсальна субстанція, що пронизує всі сфери людської діяльності, служить провідником знань та думок, інструментом спілкування, взаєморозуміння та співробітництва, утвердження стереотипів мислення та поведінки.

Відповідно Закону України «Про інформацію», *інформація* – документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі [5].